

TAUTOSAKA SOCIOLOGINIŲ ŽVILGSNIU

BRONĖ STUNDŽIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – tautosakos, ypač dainų, vieta ir reikšmė šiuolaikinės visuomenės meninės komunikacijos sistemoje.

Darbo tikslas – išanalizuoti sociologiškai svarbiausius dabartinius dainų situacinius kontekstus.

Tyrimo metodai – aprašomasis, sociologinis.

Žodžiai raktai: dainų tradicija, socialinis kontekstas, atlikėjas, klausytojas, folkloro grupė, organizuoto dainavimo situacijos.

Įvadinės pastabos

Kiekvienas šiandien bandantis aprėpti lietuvių folkloro tradiciją sociokultūriniu žvilgsniu yra priverstas pasidairyti po šias gerai pažįstamas erdves kiek kitu aspektu, nei esame įpratę iki šiol. Žvelgiant tik iš šios pozicijos, dėmesio centre neišvengiamai atsiranda folkloro socialinis vaidmuo, leidžiantis įvairiais požiūriais tirti folkloro ir visuomenės santykius. Dabar tarsi žinome, kas ir koks šiandien yra tautosakos pateikėjas, kiek tautosaka apskritai tebėra gyva, gerai suvokiame, kad ji kinta ir kad tai keičia mūsų požiūrį į ją. O štai tiksliau apibrėžti tautosakos vietą ir reikšmę konkrečioje pastarojo meto bendruomenėje išeina labiau iš tolo ir beveik apgraibomis, norom nenorom apsiribojus vien bendro pobūdžio pastebėjimais apie senųjų žanrų modifikacijas, nykimą bei naujų kūrimąsi. Kitaip sakant, nors vaizdas gerai pažįstamas ir daugybę kartų matytas, tačiau jis vis tiek lieka miglotas, nes sistemiškai beveik netirtas ir neapibendrintas. Tokia situacija neturėtų stebinti, nes, kaip kiekvienas tautosakos mokslams artimesnis galėtų pasakyti, tikros lietuvių sociofolkloristikos ir nėra, jai dar reikės prasiskinti kelią – apibrėžti tyrimo objektą, tikslus, jų prioritetus bei metodus. Lietuviškoje mokslo erdvėje šiai kryptiai ar tik ne artimiausia bus pastaraisiais metais kur kas toliau pažengusi sociolingvistika, jau senokai įteisinusi savo uždavinius ir turinti nusistovėjusią terminiją bei tyrimo mechanizmus. Kaip teigia jos žinovai, į sociolingvistinio tyrimo akiratį visų pirma pakliūva bendrieji kalbos ir visuomenės struktūrų variavimai, ypač sutelkiant dėmesį į kalbos bendruomenę, nors lygiagrečiai svarbiomis laikomos norminamosios kal-

botyros problemos, kalbos planavimo politika su visa vadinamąja gyvąja kalbos etnografija ir dar kitais dalykais¹. Neatsitiktinai čia iškeliamas specialus kalbininkų vaidmuo, susijęs su gebėjimu vertinti istorinius ir mūsų akyse vykstančius kalbos ir kalbėjimo pokyčius.

Sociologinis dainų tyrimo laukas

Tiriant folkloro ir jo socialinio konteksto ryšius svetur, bene didžiausi nuopelnai priklauso amerikiečių folkloristikai, intensyviai įvairiais metodais (deskriptyviu, psichoanalitiniu, sociologiniu ir kt.) plėtojančiai kontekstinę folkloro analizę². Šių tyrimų ištakos pagrįstai siejamos su kultūros funkcinės teorijos pradininko, XX a. pirmosios pusės pasaulinio garso lenkų kilmės anglakalbio etnologo Bronisławo Malinowskio vardu³. Tuo tarpu mums tenka tik vis dažniau apgailestauti, kad iki šiol beveik neturime jokios tiek sociologinio, tiek psichologinio pobūdžio folkloro tyrimo strategijos, maža to, šios krypties studijų pasigendama vien retsykais ir pavieniui⁴. Šis rašinys tebus kuklios pirmosios pastangos įlieti daugiau šviesos į lietuvių folkloristikoje akivaizdžiai boluojančią sociologinių studijų nišą.

Iš pradžių derėtų atsakyti į klausimą, kodėl kaip tik dabar labiau nei anksčiau išskyla poreikis tiksliau apibrėžti, kaip šiandien iš tikrųjų mūsų folkloras integruojasi į šiuolaikinės visuomenės meninės komunikacijos sistemą. Reikėtų tiesiog išsiaiškinti, kodėl ir kokiam žmogui ar jų grupei, pagaliau kokiam gyventojų sluoksniui mūsų dienomis vis dar reikalinga tautosaka.

Dėl lietuvių tautosakos žanrų įvairovės jų kontekstinio lauko tyrimą mažos apimties straipsnelyje neišvengiamai teks siaurinti, šikart akiratyje palikus vien dainas, dėmesį sutelkus į tuos jų sklaidos būdus, kurie turi ryškesnį atgarsį visuomenėje. Tokį pasirinkimą lėmė net kelios aplinkybės. Iš seno dainos, kaip ir pats dainavimas, užima prioritetinę poziciją plačiuose lietuvių tradicinės kultūros baruose. Iš dalies tokio prioriteto esama ir dabar: didelė dalis visuomenės arba mėgsta pati dainuoti, arba labiau linkusi klausytis kitų dainavimo, neatsitiktinai kaip tik dainų šiandien užrašoma daugiau nei kitų tautosakos žanrų. Pagaliau kas nesutiktų, jog paprastai beveik visų tradicinių švenčių, festivalių epicentre yra daina, atliekama profesionalių ir mėgėjų grupių. Negana to, dažną prašalaitį, ypač užsienietį, stebina Lietuvoje gyvujančių folklorinių ansamblių gausa⁵, o jie iš esmės juk propaguoja vien muzikinį folklorą, kurį, be instrumentinės muzikos, šokių bei žaidimų, ir sudaro dainos. Nė kiek neperdedant galima teigti, jog visai natūraliai kiti tautosakos žanrai (linksmos istorijos, juokai, sakmės ar koks smulkiųjų žanrų dalykėlis) savaime atsiduria ansamblio koncertinės programos periferinėje dalyje kaip neva galintys tik pagyvinti, bet iš tiesų, garsiai to nepasakant, laikomi nereikšmingais repertuaro papūvaininimais, kurie neretai užpildo režisūriniu požiūriu vengtinas pauzes koncerto metu. Apie folklorinių ansamblių tradiciją kaip ypatingą mūsų laikų dainų situaciją kontekstą bus kalbama šiek tiek vėliau. Dar vienas svarbus argumentas, leidžiantis šiame straipsnyje iš sociologinės pozicijos pirmenybę teikti dainavimui, yra jau iš anksčiau gana gerai išpurenta dirva – sukaupta daugybė mokslo šaltinių, skirtų melinei liaudies dainininko individualybei nušviesti⁶. Kur kas mažiau seniau ir dabar

domėtasi klausančių, tai yra kaip nors reaguojančių į dainavimą, auditorija, kuri visada buvo tikroji dainų adresatė.

Istoriniais dainų klestėjimo laikais klausytojai buvo vos ne lygiaverčiai dainavimo vyksmo nariai, nes pati apeiginė, prie darbų, vaišių, per šventes ar jaunimo pasilinksminimuose susiklostanti dainavimo aplinka nekėlė kokio didesnio ar tam tikro specialaus susidomėjimo. Dainuojantieji ir nedainuojantieji paprastai sudarydavo nedalomą, bendrų tikslų konsoliduojamą bendruomenę ar jos dalį. Ir tik dainai galutinai atitrūkus nuo savo natūralaus kamieno, vis dažniau ir negrįžtamai prarandant amžius ją supusios gyvos aplinkos ir būtinai viešo gyvenimo erdves, ji neretai verčiama užsidaryti vienumoje ir tenkinti iš esmės tik vienumoje tedainuojančio žmogaus estetines reikmes. Kitais atvejais, nemažai įdėjus pastangų, jau keli dešimtmečiai tarsi antriniu būdu daina grąžinama į viešumą, iškilmingai ją užkeliant ant sceninės pakyls – taip daina įgyja naują vaidmenį. Kaip tik tuomet ir atsiranda visai kita situacija, diktuojanti būtinybę atsisąsėti į prie tos pakyls susitelkusius žiūrovus. Kitaip sakant, pasikeitus laikams, persiorganizuoją ir dainuojamosios tautosakos paskirtis, jos situaciniai kontekstai, ji nebeveikia kaip integruojanti ritualų dalis, savaip įprasminusi agrarinės bendruomenės žmogaus darbinę veiklą bei jo svarbiausius gyvenimo įvykius – kuo arčiau mūsų laikų, tuo jos mikroaplinka tampa labiau pramoginė, maksimaliai suestetinta, tikrai nekasdienė, šventiška. Su šiuo esmingu pasikeitimu prasideda naujas, itin ryškus dainų kultūros etapas, kuriantis naujus – koncertų ritualus, specifinę mūsų laikų folklorinės kultūros formą. Taip „įformintas“ folkloras, visai kaip, sociolingvistų teigimu, ir kalba, įgyja savotišką simbolio statusą, būtiną konkrečios bendruomenės (tautos) vienumui patirti⁷. Tokiomis aplinkybėmis, mezgantis iš esmės naujiems kultūrinio komunikavimo būdams, vienodai svarbios atrodo ir tautosakos atlikėjų, ir jų klausytojų sociologinės charakteristikos.

Iš esmės šiandieninio lietuvių folklorinio dainavimo erdvinį kontinuumą galima apibrėžti vos keliais ryškiau išsiskiriančiais situaciniais kontekstais. Kaip žinoma, senasis dainų kontekstas jau nugrimzdęs į tolimą praeitį, jį atpažįstame tik iš lakoniškų dainos vaidmens, tai yra žanro nuorodų, savotiškų priminimų, jog ta ar kita daina istoriškai buvusi kalendorinė, vestuvių, kolektyviai dainuota lankant rugius bei dar kitomis progomis, tenkinusi kadaise, kalbant kultūros funkcinės teorijos kategorijomis, matyt, ne tik estetines, bet ir vadinamąsias bazines, ritualines-magines reikmes: padėti išgyventi, išmisti, užsitikrinti geresnį derlių, daugin-tis, apsisaugoti, būti sveikam, turėti šeimą⁸. Tuo tarpu dabartinio viešo gyvenimo arenoje nebėra jokio vidinio imperatyvo buvusią intenciją jas dainuoti. Tačiau tikrai neatsitiktinai daugeliu šio vertingo dainų paveldo atžvilgių per visą XX a. antrąją pusę formuojasi naujos intencijos ir nauji imperatyvai – išsaugoti ir pratęsti dainų, kaip tam tikrų kultūros vertybių, gyvavimą. Pamažu ir tarsi savaime įsivyrąja visai kitokios, specialiai organizuotos tų pačių dainų atlikimo formos: folklorinių ansamblių (chorų) ar jiems prilygstančių grupių (pvz., šermenų giedotojų) pasirodymai, proginiai bei atsitiktiniai įvairių bendruomenių bei jų grupelių mėgėjiški pasidainavimai, dainų transliavimas šiuolaikinės žiniasklaidos kanalais. Šių, kaip ir kitų priemonių, nukreiptų įvairių senų kultūros vertybių puoselėjimui,

tikslas vienodas – „užkonservuoti, išlaikyti ir užfiksuoti pražuvusią egzistenciją – tai, ko nebėra“⁹. Visi kiti – nevieši ir individualizuoti dainavimo atvejai priskirtini autonomiškai nuo minėtų formų gyvuojančiai tradicijai, kai pavienis bendruomenės narys ar rečiau tokios pat pavienės jų sutelktys (iš vaikystės laikų susidainavusios seserys ar kiti giminaičiai, šiaip gerus balsus ir muzikinę klausą turinčių kaimynų, dažniau – kaimynių, pulkelis) dainuoja labiau spontaniškai, tik sau ir savo artimiausiam aplinkai. Tokių smulkių natūralios prigimties, bet tikrųjų dainų tradicijos skleidėjų, tų vis dar neužgesusių gyvųjų židinių, sulig kiekvienais metais mažėja, jų gretos retėja. Kiek absoliutinant, taip ir knieti čia išžiūrėti paralelę su sociolingvistinėje literatūroje minima paskutine ir vienintele išnykusios kalbos informante, kuri, laimei, tą kalbą tebemoka nuolatos kalbėdamasi pati su savimi, nes visi jos bendrakalbiai jau seniai išmirę¹⁰ (plg. analogiškus XX a. pirmosios pusės folkloristų susitikimus su paskutinėmis sutartinių giedotojomis). Ar ne kaip tik tokių „paskutinių“ jau ir kitų klasikinių senųjų dainų informantų šiandien Lietuvos kaimuose ir miesteliuose vis dar atkakliai ieško pastarųjų metų tautosakos ekspedicijų dalyviai, nors kasmet vis rečiau jiems pasiseka užėti geresnį dainininką, nepriklausantį ansamblui ir niekada nestovėjusį scenoje.

Vien todėl atskiros dėmesio yra vertos kaip tik oficialios ir specialiai organizuoto dainavimo situacijos, provokuojančios tiesiogiai stebėti bei analizuoti dainuojančiųjų ir klausančios auditorijos laikyseną, jų tarpusavio ryšius.

Folklorinių ansamblių judėjimas ir jo aplinka Lietuvoje

Kaip jau buvo užsiminta, folklorinių ansamblių gyvavimas Lietuvoje, savo ištakose buvęs tik neformalus judėjimas, šiuo metu galėtų būti vertinamas kaip tikslingai organizuota ir gana gerai koordinuojama veikla, vykdoma tiek privačių, tiek diplomuotų kultūros darbuotojų, o neretai ir etninės kultūros specialistų statusą turinčių žmonių, nuolatos prižiūrima, globojama oficialių valstybinių institucijų (Kultūros ministerijos Profesionalaus ir mėgėjų meno skyriaus, Liaudies kultūros centro, Vilniaus etninės veiklos centro ir kt.). Žinoma, folkloro grupių veikla sudaro tik nežymų valstybinės etnokultūros politikos aspektą, nes šioji kelia kur kas reikšmingesnius mūsų tautiniam identitetui išlaikyti tikslus ir uždavinius – užtikrinti apskritai visos tradicinės kultūros tęstinumą, skatinti nuolatinį jos atsinaujinimą. Tam reikalui šalyje intensyviai ir labai sutelktai plėtojami įvairūs šviečiamojo pobūdžio barai: rajonuose bei respublikiniu mastu specialistų (tarp jų ir ansamblių vadovų) kvalifikacijai kelti rengiami paskaitų ciklai, seminarai, konferencijos, ekspedicijos, skelbiami kūrybinių projektų konkursai, leidžiamas specialus, tik etninei kultūrai skirtas žurnalas „Liaudies kultūra“.

Apie etninės kultūros visokeriopą puoselėjimą palaikančias pastangas galima spręsti vien iš minėto Liaudies kultūros centro šįmet parengto informacinio etninės kultūros renginių leidinio, kuriame sukaupta daugybė įdomios šios srities informacijos¹¹. Jame, be kita ko, nurodomi 2003–2004 metais Lietuvoje veikę 284 stipresnieji folkloriniai ansambliai, kurie buvo atrinkti folkloro specialistų „kaip atitinkantys folkloro ansambliams keliamus reikalavimus“¹². Net ir nežinant visų šių pagrindinių

reikalavimų, nesunkiai galima nuspėti vieną iš jų – ar tik ne svarbiausią: savo koncertines programas stengtis grįsti senosios folklorinės kūrybos ištekliais. Iš tiesų beveik visi stipresni ansambliai daugiau ar mažiau sistemingai eksploatuoja senųjų dainų repertuarą, o pastangos kuo autentiškiau ir kartu kuo meniškiau jį perteikti, parodant gerą dainavimo lygį, yra tiesiog nerašyta etaloninė dainavimo norma ir reikalauja ne tik iš ansamblių vadovų, bet ir iš visų kolektyvo narių nemenko profesionalumo. Šiuo požiūriu, be vokalinių duomenų, ypač svarbus tampa grupės narių sudėties grynai sociologinis aspektas: kokio išsilavinimo yra atlikėjai, kokios profesijos, kur gyvena, pagaliau kaip jie patys vertina senojo klando tautosakos repertuarą. Juk iš esmės vos ne vien pagal tai šiandien skiriami miesto ir kaimo folkloriniai ansambliai. Pirmiesiems priklausytų miestuose susikūrusios dainuojančios grupės, kurių sudėtyje paprastai yra keli, o kartais ir vyrauja įvairaus lygio profesionalūs atlikėjai, turintys muzikinį ar kokį kitą aukštąjį išsilavinimą¹³. Antriesiems atstovauja kaimo, mažų miestelių vietovėse gyvuojantys ansambliai, kur buriasi irgi vietos šviesuomenė, paprastai vyresnio amžiaus žmonės, iš atminties dainuojantys dar gerai jiems pažįstamą gimtųjų apylinkių repertuarą (pvz., Žiūrų bei kiti dzūkų folkloriniai ansambliai) arba specialiai iš naujo jo besimokantys. Besimokantys tikrąja šio žodžio prasme: jų vadovai kūrinį savo programoms ieško seniausių žmonių atmintyje, varto spausdintus dainynus bei archyvinius rankraščius, prašosi konsultuojami, studijuoja papročius ir tautosaką.

Pasak buvusio „Linkavos“ etnografinio ansamblio vadovės Stasės Lovčikaitės, apie 1986 metus tik pasigilinsi į P. Dundulienės, J. Šliavo mokslinius darbus bei profesorės A. Vyšniauskaitės patarimus, aplankiusi ne vieną mūsų krašto pateikėją, ji surinkusi medžiagą sambarių programai¹⁴. Respublikinėse apžiūrose ir kitomis progomis folkloro ansamblių bendras meninis lygis ir vertinamas visų pirma atsižvelgiant į atlikimą bei visuminę programos autentiškumą.

Taigi folklorinių ansamblių sceninis dainų pristatymas vyksta nelyginant sociolingvistikai įprastas kalbos planavimas, mums labiau pažįstamas kaip kalbos kultūros sritis. Juk polinkis nustatinėti, ką reikėtų dainuoti, labai natūraliai primena skelbiamas kalbos normavimo direktyvas. Akivaizdu, jog poreikis kodifikuoti ant ram gyvenimui prikeliamą dainų tradiciją, kaip ir kalbos planavimas, atsiranda susidarius tam tikrai probleminei situacijai¹⁵, šiuo atveju – iškilus pavojui išnykti visam senajam dainų sluoksniui. Kaip viešai kalbantysis verčiamas laikytis tam tikrų kalbos sistemos neardančių normų, prireikus jas tikrintis žodynuose ir gramatikose, taip ir dainos scenos reginiam dažnai pasirenkamos atsižvelgiant į senuosius jų šaltinius bei specialistų rekomendacijas. Abiejų lyginamų sričių planuotojai (specialistai, oficialios institucijos) kartu yra savotiški senojo, iš kartos į kartąėjusio, dabar sparčiai besikeičiančio paveldo puoselėtojai, ugdytojai ir įkvėpėjai jį saugoti. Sąlygiškai galima įžiūrėti net kelis folklorinių ansamblių sąmoningai ar nesąmoningai sau keliamus uždavinius. Žinoma, pagrindinė bendra jų misija visada ta pati: užtikrinti reikšmingiausios tradicinės kultūros tęstinumą, prikelti iš užmaršties žodinio paveldo vertybes, kartu ugdant ir patriotinius jausmus. Folkloro kolektyvai šią misiją vykdo ekspresyviai ir meniškai įtaigiai atlikdami savo tikrai puikiai parengtas programas, surinkdami gausias klausytojų auditorijas ir nuolat joms reikšdami

tam tikras direktyvinės nuostatos – dainuokite su mumis, dainuokite kartu. Publika paprastai kai ką moka iš pateikto repertuaro, tad mielai atsiliepia į šį kvietimą.

Kai kurie ansambliai ryžtasi žengti dar toliau ir gerokai išplečia pristatomų tautosakos kūrinių, jų etnografinės aplinkos horizontus. Vienas kitas iš jų peržengia nustatytas ribas, kai visomis išgalėmis siekia „atsigręžti į savojo meto aktualijas“, nenori, pasak jų, nuklysti vien į pagonišką pasaulėjautą, yra linkę pritaikyti savo programoms individualios „poezijos tekstus, kurie būtiškaisiais motyvais gražiai pritapo prie liūdnujų mūsų liaudies dainų ne tik ir ne tiek siužetinėmis įvaizdžiais, kiek tais giluminiais tautos istorijos, žmogaus likimo vienkartiškumo dramatiniais klodais, kurie ir dainą, ir poeziją sujungia vertybiniu požiūriu“¹⁶. Atskirai reikėtų kalbėti apie ir toliau vis labiau ryškėjančią tendenciją permesti naujus lieptus nuo archajiškos dainų tradicijos į šiuolaikinę poeziją¹⁷ bei siekimą apskritai iš naujo pamodeliuoti senosios dainuojamosios kūrybos ne tik tekstus, bet ir jų melodijas¹⁸.

Toliau šiame straipsnyje, atrodytų, pats metas pasigilinti, kaip į atitinkamai reglamentuotą folkloro pristatymą scenoje žvelgia tame pristatyme žiūrovo teisėmis dalyvaujanti visuomenė.

Visuomenės požiūris į dainas ir dainavimą

Įdomu, jog nuo miesto folkloro grupių socialinės sudėties beveik nesiskiria ir jų pritraukiama panašaus išsilavinimo klausytojų auditorija¹⁹. Ir vieniems, ir kitiems būdingas panašus klasikinio folkloro vertinamasis požiūris, vienijantis abu šios visada šventiškai atrodančios komunikacijos dalyvius. Tiesiog tokiam įvairiais atžvilgiais išprususiam žiūrovui irgi ne tas pat, koku repertuaru scenoje disponuoja atlikėjas. Folkloro koncertų metu, kiek perfrazuojant Jurijų Lotmaną, visai realiai vyksta kadaise buvusios aktyvios kultūrinės tradicijos bendravimas su dabartimi, kada kaip tik dainos atlieka ir aktualizuoja kultūrinės atminties funkciją²⁰. Kitas dalykas, remiantis ką tik minėto autoriaus įžvalgomis, darosi įdomu, kaip gerai, tiesiog kaip iš tikrųjų abi pusės tai suvokia. Akivaizdu, kad scenoje regimas vaizdas yra iš praeities perkelta, bet pagal naujo laiko dvasią permodeliuota jo vizija ir kad tokios įtaigaus dainų perteikimo manipuliacijos neišvengiamos, nes pats „informacijos perdavimas susijęs su laiko pertrūkiu“²¹. Visa tai apsunkina patį suvokimą, daro jį sudėtingą, juo labiau kad dainų, kaip apskritai visų tekstų, „atmintis – tai suma kontekstų“, tarp kurių ypač svarbia laikoma užtekstinė auditorijos atmintis, aktualizuojanti teksto reikšmės istorijos perspektyvoje²².

Ar tik ne šios aplinkybės leistų bent iš dalies paaiškinti jokių autentiškumo nepasižymintį ironišką ir ansamblių, ir folkloriškai išprususios visuomenės nusistatymą romansų atžvilgiu. Nors romansai dabar, kaip ir jų natūralaus gyvavimo laikais, dažnai patinka didžiajai atlikėjų ir klausytojų daliai, vis dėlto šią reakciją linkstama užtušuoti viešai demonstruojamu pašaipiu ir greičiau neigiamu jų vertinimu. Taip įvedamas naujas, papildomas, mūsų laikais itin būdingas šių dainų supratimo kodas, rodantis, kad reikia griežtai skirti bei vertinti dvi mūsų laikus pasiekusias iš tiesų skirtingas dainų kūrybos rūšis: senąją ir vėlyvąją. Tuo tarpu įvairaus amžiaus

ir išsilavinimo, miestelių ir miestų, taip pat ir kaimo vietovių dainų mėgėjai ir šandien labai nuoširdžiai ir jausmingai tebedainuoja jiems artimas dramatiškasias romansų istorijas ir pagarbiai saugo romansų prirašytus sąsiuvinius. O štai aktyviai ši žanrą neseniai pradėję propaguoti folkloriniai ansambliai linkę kiek perdėti ir dirbtinai šaržuoti šio žanro autentišką kontekstą.

Grįžtant prie senosios dainų tradicijos, verta užsiminti apie dar vieną jos visuomeninio psichologinio poveikio galimą aspektą. Kaip dažnai tenka patirti, nors simboliais koduotų dainų semiotiškumas laikui bėgant didėja, tačiau pats pranešimų turiningumas sumažėja ir šiuolaikiniam suvokėjui ne visada yra iki galo aiškus, jis būna tik nujaučiamas ar savaip interpretuojamas. Paradoksalu, bet paprastai kaip tik „iš to kyla būdingas nesuprantamų tekstų sakralizacijos procesas“²³, todėl analizuojamose situacijose ilgainiui nusistovi atitinkami emociniai santykiai: didelė dalis klausytojų koncertuose skambančiose dainose noriai išvelgia jų prestižinę funkciją, jos jiems kelia pasididžiavimo jausmą (kita klausytojų dalis išlaiko santūresnius santykius, užima neutralią poziciją ir būna tik šiaip lojalūs dainų atžvilgiu), atlikėjai dėl to savo ruožtu kreipia daugiau dėmesio pačiam atlikimui. Kaip teisingai pastebėjo sociolingvistas Johnas Fischeris, kuo sudėtingesnė visuomenė ir kuo didesnė jos narių socialinė diferenciacija, tuo kartais būna sunkiau jiems susikalbėti, tai yra adekvačiai visiems suprasti ne visiems vienodai įprastai vartojamą neįprastą žodyną²⁴. Iš dainų suvokimo istorijos, jei tik tokia būtų, irgi nemažai turėtume iškalbingų, net šypsnių keliančių didesnių ar mažesnių nesusikalbėjimų. Čia minėtini dar nuo Simono Stanevičiaus laikų pačių dainuotojų ar užrašytojų įtvirtinti leksiniai nenugirdimai, greičiau – nesupratimai, kai dainoje, pavyzdžiui, vietoj „žeme čiužinėj“ atsiranda „žemaičių žemė“, o vietoj „ant žirgelio lauko“ – „ant žirgelio lauku“. Dėl vis didėjančios laiko distancijos tarp kultūrinės mūsų praeities ir dabarties neišvengiamai didėja ir minėtas atotrūkis tarp senųjų dainų turinio kodo ir mūsų laikais tas dainas dainuojančiųjų jo supratimo. Kaip tik dabar tas supratimas nemažai priklauso nuo suvokėjo išsilavinimo, profesinio pasirengimo ar šiaip individualiai įgytos erudicijos, leidžiančios geriau perprasti nusitrynusią dainų paskirtį, jų simbolinių vaizdų semantiką. Tai aktualu kalbant ne vien apie koncertų lankytojus, bet apie daug gausesnę dainomis besidominčios visuomenės dalį. Iš pažiūros ši situacija artima kalbinei, kai nesusikalbantys ir nesuprantantys vienas kito žmonės yra reikalingi vertėjo. Koncertuose, beje, dažnai irgi trumpai apibūdinamas atliekamas repertuaras. Visais kitais atvejais vis dažniau galima pastebėti norą patiems labai naiviai, pernelyg realistiškai interpretuoti daugeliui keistai skambančią, dėl to dar patrauklesnę ankstesnių šimtmečių nugludintą simbolinę kalbą.

Kartais iš dainų turinio sukuriamos tikrų tikriausios legendos. Pasak vienos dainų vertintojos, 2000-ųjų aštuoniasdešimtmetės dzūkės, iš anytos išmoktos dainos jai yra labai brangios, nes senoviškos ir vien dėl to nepaprastai įdomios. Neva niekur kitur taip gražiai ir teisingai nepasakojama apie anais tolimesiais laikais gyvenusius žmones, tikroviškai pavaizduotus jų santykius: tėvai myli vaikus, vaikai gerbia tėvus, broliai globoja seseris, vyras uja žmoną, jo tėvai engia marčią. Kiek tose dainose pavydėtina gražaus jaunimo bendravimo, koks darbų mokėjimas, ta keista

romantiškų susitikimų mada netikėčiausiose vietose: mergelės su berneliais bendrauja prie sraunių upių, ant sidabrinių tiltų, lygiuose laukuose ar net už žalių girių, aukštų kalnų... Tik dainų melodijos esančios per liūdnos, ji ir nepamenanti visų. Tai tik vienas iš atmintį įstrigęs pavyzdys, kaip dainos turinį supranta ir vertina dažnas ekspedicijose sutiktas dainų mėgėjas.

Toliau žvalgantis sociologiniu žvilgsniu, lieka apgailestauti, kad kol kas nėra surinkta jokios patikimos statistikos apie iš visų šalies regionų įvairių sluoksnių ir profesijų atstovų, skirtingų jų amžiaus grupių kokią nors teigiamą ar neigiamą tiek senojo, tiek naujesnio klando dainų vertinimą. Galima nebent spėlioti, kad įsivaizduojamų reitingų lentelės viršuje pagrįstai galėtų būti skeptiškai į senąją dainų tradiciją žiūrinti vyresnioji karta. Tiksliau sakant, ta jų dalis, kuri beveik nevaikšto į folkloro šventes ir nesidomi folkloriniais ansambliais; kaip neseniai vienos laidos metu teigė radijo klausytojai, mūsų protėvių paliktos dainos esančios per daug pasenusios, nusibodusios ir nebereikalingos, niūrokos praėjusių laikų „gadzinkos“, kurios nė iš tolo neva neprilygsta po Antrojo pasaulinio karo, jų jaunystės laikais, iš tikro jausmo sukurtoms dainoms apie meilę ir tėvynę. Visai realiai šią poziciją galėtų užimti jau aptarti rimtieji lietuvių senosios dainuojamosios tautosakos gerbėjai, jei jų, tiesą sakant, neaplenktų plati abejingųjų publika, dainų tradicijos klausimu iš viso neturinti aiškesnės nuomonės.

Apibendrinant straipsnyje iškeltus pirmuosius sociologinio pasižvalgymo po tautosakines lankas pastebėjimus, verta dar sykį patikinti skaitytoją, jog lietuvių dainavimo tradicija savo saulėlydyje tebėra ne tik gyva, bet ir įvairiais būdais – tiek bendruomeniniu, tiek valstybiniu lygmeniu – intensyviai palaikoma. Palaikymo iniciatyva priklauso šviesiausioms visuomenės grupėms, inteligentams ir šiaip tautiškai susipratusiems įvairiausių bendruomenių nariams. Ryškiausia veikla, susijusia su dainų kultūra, mūsų dienomis pasižymi gausūs folkloriniai kolektyvai, pritraukiantys į savo koncertus tokią pat gausią jiems prijauniančiųjų auditoriją. Daugeliu atžvilgių, ypač dėl seniausio dainų paveldo vertinimo, abiejų šios kultūrinės komunikacijos dalyvių interesai sutampa, nors dėl kai kurių požiūrio aspektų ir atsiranda šiokių tokių subtilumų, kurie reikalauja daug nuodugnesnių tyrimų. Yra pagrindo nuogąstauti dėl folklorinių ansamblių uždaro, tai yra dėl jų užimtos perdėm norminančios ir kartu siaurinančios dainų tradiciją pozicijos – eksploatuoti vien senąją dainų paveldo repertuarą. Nors šiandien randasi vis daugiau pavyzdžių, kaip naudojantis senaisiais dainų ištekliais galėtų atsiverti naujos kūrybinės erdvės. Visais čia minėtais ir neminėtais atvejais ypač svarbi visuomenės laikysena, o kaip rodo pirmos sociologiniu žvilgsniu susmaigstytos gairės, ji tikrai nėra pasyvi stebėtoja, veikiau lygiavertė kasdienės ir šventinės dainų mikroaplinkos dalyvė.

¹ Laima Grumadienė. Sociolingvistika ir kalbos kultūra. – Sociolingvistika ir kalbos kultūra. Vilnius, 1994, p. 5–10.

² Plg. D. Ben-Amoso darbuose plėtojamą deskriptyvinę folkloristiką, W. R. Bascomo teoriją apie tautosakos kūrinių socialinį ir kultūrinį kontekstus, taip pat A. Dundeso, R. H. Finnegan, Y. R. Lockwood

tautosakos atlikėjo ir auditorijos komunikacinio proceso studijas ir kt. Išsamią šių socialinės pakraipos folkloro darbų apžvalgą bei bibliografiją žr.: *Б. Н. Путилов. Фольклор и народная культура. Санкт-Петербург, 2003, p. 119–127, 436–438.*

³ *Бронислав Малиновский. Избранное: Динамика культуры. Москва, 2004.*

⁴ *Bronė Stundžienė. Folkloristika šiandien. – Lituania: tradicijos, dabartis, perspektyvos. Vilnius, 1999, p. 116–122.*

⁵ Vien Vilniuje 1999 m. buvo oficialiai įregistruoti 34 folkloro kolektyvai, į šį skaičių neįtraukiant miesto mokyklų folkloro ansamblių ir būrelių. Plačiau žr.: Vilniaus miesto folkloro ansambliai. Vilnius, 1999, p. 4.

⁶ Plg. pirmą išsamų visų laikų garsiausių dainininkų pristatymą: *Leonardas Sauka*. Tikra ir netikra liaudies kūryba. Vilnius, 1983, p. 82–108; knygų seriją, kurią sudaro pasakojimai apie liaudies talentus – dainininkus ir muzikantus: *Aš išdainavau visas daineles*. Sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė, [kn.] 1. Vilnius, 1985; [kn.] 2 – 1988; [kn.] 3 – 1997; aptariamų šaltinių grupei priklauso ir iš vieno tautosakos pateikėjo užrašytos tautosakos parengtos ir išleistos rinktinės, kurių pagrindą visada sudaro dainos (net pavadinti rinktinės linkstama beveik išimtinai vien dainų citatomis), nors talentingai dainininko prigimčiai atskleisti dažnai pridėdama ir kitokios jų mokėtos tautosakos. Žr. Juzės Jurkonienės padainuotų dainų rinktinę: *Druskininkų dainos*. Užrašė Juozas Balčikonis. Vilnius, 1972; Anelės Čepukienės tautosakos ir kūrybos rinktinę: *Oi tu kregždele*. Parengė Norbertas Vėlius. Vilnius, 1973; Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinę: *Čiulba ulba sakalas*. Sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė. Vilnius, 1983; Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinę: *Atbėga elniais devyniaragis*. Sudarė ir parengė Pranė Jokimaitienė, Norbertas Vėlius. Vilnius, 1986; Onos Bluzmienės tautosakos ir atsiminimų rinktinę: *Linėlius roviau, dainavau*. Sudarė ir parengė Bronė Stundžienė, Zofija Puteikienė, Kazimieras Garšva, Kazimieras Kalibatas. Vilnius, 1990; Anelės Karmonienės padainuotų dainų rinktinę: *Švintų rytų ryteli*. Tautosaką užrašė ir dainyną parengė Valdas Striužas. Vilnius, 1995; Adelės Kazlauskienės tautosakos rinktinę: *Vai tu rugeli*. Sudarė Jaunius Vylis. Vilnius, 2003; lieka nepaminėti daugelis atskirų, įvairiuose leidiniuose skelbtų straipsnių, kuriuose apžvelgiama talentingų dainininkų aplinka bei gyvenimas.

⁷ *Делл Х. Хаймс. Этнография речи. – Новое в лингвистике. Вып. 7-ой. Москва, 1975, p. 65.*

⁸ Žr. B. Malinowskio kultūros funkcijų analizę: *Б. Малиновский. Мин. veik., p. 61–74*; taip pat jos interpretaciją: *Б. Н. Путилов. Мин. veik., p. 76–81.*

⁹ *Violeta Kelertienė. Marius Katiliškis. – Lietuvių egzodo literatūra. Vilnius, 1997, p. 483.*

¹⁰ *Делл Х. Хаймс. Мин. veik.*

¹¹ Antai 2004 m. Lietuvoje surengta (be kiekvienoje savivaldybėje organizuotų kalendorinių švenčių) 12 tarptautinių festivalių, 25 konferencijos, 64 ekspedicijos, 24 vaikų folkloro šventės, 45 instrumentinio folkloro šventės, 226 seminarai, 30 stovyklų, 409 parodos. Plačiau žr.: *Etninės kultūros renginiai Lietuvoje. Vilnius, 2005, p. 13 ir toliau.*

¹² Ten pat, p. 8. Be stipresnių grupių, aiškiai patiriančių norminamosios iniciatyvos įtaką, Lietuvoje gyvuoja daugybė ne profesionalų vadovaujamų, savarankiškų kolektyvų, muzikuojančių liaudiška tradicija (plg. jų pasirodymus buvusioje LTV laidoje „Duokim garo“ bei dabartinėje „Gero ūpo!“).

¹³ Čia minėtini, galima tarti, elitiniai folkloro kolektyvai, pavyzdžiui, Vilniaus sutartinių giedotojų grupė „Trys keturiose“, VISI ir daugelis kitų žinomų folkloro grupių.

¹⁴ *Stasė Lovčikaitė. Linkava: tradicija dabartyje. Šiauliai, 2003, p. 10.*

¹⁵ *Эйнар Хауген. Лингвистика и языковое планирование. – Новое в лингвистике. Вып. 7-ой. Москва, 1975, p. 444.*

¹⁶ *S. Lovčikaitė. Мин. veik., p. 12–13.*

¹⁷ Plg. šių metų gegužės mėnesį per Vilniaus folkloro festivalį „Skamba skamba kankliai“ debiutavusį Vlado Baziūno, Algirdo Klovos ir folkloro grupės „Vydraga“ poetinį ir muzikinį projektą „Iš naminio audimo dainos“ bei to paties pavadinimo V. Baziūno parašytą knygą, išleistą su kompaktiniu disku: *Vladas Baziūnas, Algirdas Klova. Iš naminio audimo dainos: Kompozicija poeto balsui ir skambančiai gausai. Vilnius, 2005.*

¹⁸ Naujas senųjų dainų muzikines ir kitokias interpretacijas galima išgirsti, pavyzdžiui, folklorinių grupių „Atalyja“, „Kūlgrindos“, iš dalies „Sedulos“ ir gal dar vieno kito kolektyvo koncertuose.

¹⁹ Vis dažniau pasigirsta nuogastavimų, kad atsiranda tam tikrų realių grėsmių seniausios dainuojamosios poezijos atlikėjų ir jų gerbėjų auditorijai persikelti į savotišką periferiją, t. y. užsidaryti

siauroje specialistų (elitinėje?) erdvėje, kurioje telkiasi geriausiai žinantys bei išmanantys, kaip ir ką tinka dainuoti.

²⁰ *Jurij Lotman*. Kultūros semiotika. Vilnius, 2004, p. 138.

²¹ Ten pat, p. 40.

²² *Kęstutis Nastopka*. Lotmano semiotika. – *J. Lotman*. Min. veik., p. XIII.

²³ *J. Lotman*. Min. veik., p. 145–146.

²⁴ *Джон Л. Фишер*. Синтаксис и социальная структура: Трук и Понапе. – Новое в лингвистике, p. 413.

FOLKLORE FROM A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE

BRONĖ STUNDŽIENĖ

Summary

The article presents an attempt to analyze the role of folklore in the modern Lithuanian cultural life from a sociological point of view, with special emphasis on its social intercourse. While recognizing the fact, that among the Lithuanian scholarly disciplines only sociolinguistics has hitherto made some tangible progress in this respect, the author states that folklore researchers still have not developed any strategy of folklore studies, based on sociological and psychological grounds. Admittedly, with regards to the studies of folklore in its social context, the American folklore scholarship is perhaps the most merited one, as it keeps actively developing the contextual analysis of folklore and applying various methods to it. It is high time also for the Lithuanian folklorists to find out, why and what kinds of persons or social groups still need folklore nowadays, i.e. in the period of decline of the ancient folksong tradition. Because of various reasons, only ways of folksong dissemination are in the focus of analysis here, as the most socially resonant. In the sphere of public singing, folklore ensembles are probably among the most active nowadays, unfailingly promoting the most archaic part of the Lithuanian folksong heritage and gathering huge audiences. Thus, in 2005 there were as many as 284 active folklore ensembles in Lithuania, recognized by the specialists as meeting the requirements raised for such singing groups. The author of the article extensively discusses the reasons of the exceptional actualization of the archaic level of folklore nowadays. However, analysis of individual, detached singers (i.e. not belonging to the folk groups), who are the main informants of the fieldwork sessions, reveals quite a different communicative pattern, related to folksongs. In general, as concluded by the author, the active spread of folksongs as well as preserving of Lithuanian identity has nowadays become mainly a concern of the enlightened part of the society, i.e. persons with a higher or other corresponding education. Therefore in this respect the interests of both the singers and the listeners are almost similar: both parts are concerned with preserving the ancient folksong tradition by all possible means. More complex and solid attempts by the folksong performers and their audiences at influencing, quickening and intensifying the artistic folksong communication are also discussed separately here.

Gauta 2005-05-30